

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN İKİ TÜRKÜSÜNDE GÖÇ KONUSU

The Theme of Migration in The Folk Songs of The Turks in Bulgaria
Sujet d'immigration dans deux chansons populaires
chez les Turcs de Bulgarie

Yard. Doç. Dr. Zeynep ZAFER*

"Göçmenler, kaybedilmiş topraklarımızın canlı hatıralarıdır."

M. K. Atatürk'

ÖZET

Bulgaristan'dan Anadolu'ya yapılan zorunlu veya "gönüllü" göç, tarihimize 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden bu yana kısa aralıklarla hep sürer. Bu korkunç göçlerin herhangi birini yaşayan kişilerin, ailelerin, kabilelerin dramı farklıdır. Ancak bu dramlardan çok azı günümüze kadar ulaşma imkânını bulur.

Göç konusu en eski destanlarımızdan başlayarak, XX. yüzyıla ait millî folklorumuza kadar uzanan geniş bir yere sahiptir. Halkın yarattığı eserler sayesinde geçmişe gömülmüş pek çok olayla ilgili bilgi edinmek mümkündür, çünkü onlar hiçbir kaynağın veya raporun içermediği farklı ve ilginç ayrıntılarla doludur.

Makalemizin konusu, bütün imkânsızlıklara rağmen günümüze kadar ulaşan, biri Kuzey Doğu Bulgaristan Türklerine, diğeri de çoğunlukta Güney Bulgaristan'da yaşayan ve içinde çok sayıda Türkçe sözcüklerin bulunduğu bir Bulgar lehçesini konuşan Pomak Türklerine aittir. Her biri, coğrafi açıdan birbirinden uzak yaşayan Türkler tarafından, farklı dillerde, farklı zamanlarda ve birbirinden çok bağımsız olarak yaratılmış olmasına rağmen, benzer duygu ve acı anlarını dile getirdiği için birbirine çok yakındır. Bulgaristan Türklerinin göçlerini içeren türküler, yaşanan olayları hem bir tarihçi kadar gerçekçi, hem de bir yazar kadar duygusal yansıtır.

ABSTRACT

The compulsory or the "volunteer" migration made from Bulgaria to Anatolia has been going on from short time to time since 1877-1878 Ottoman-Russian War-named in Turkish history as the '93 War. The drama of any person, any family, any tribe that has lived this terrible migration is different. But from all of dramas only a few had the chance to survive up today.

The subject of migration has a wide place, beginning from our oldest epics until the 20th century national folklore. Owing to the work produced by the people is possible to find out information about many events hidden in the past because they are full of different and amazing details that take no place in any other sources or reports.

The subject of our article belongs first, to the Turks of North East Bulgaria and secondly, to the Pomak Turks that mainly live in South Bulgaria and speak a Bulgarian dialect consisting of many Turkish words which has survived against all the abuses. Although each of them has been created by Turks living geographically in long distant areas from each other, in different languages, in different times and quite independently from each they are very alike because they carry the same sensitivities and pain. The folk songs having subject the migration of the Turks of Bulgaria reflects the events as real as historian and as sentimental as an author.

Göçün önemi, Türk tarihinde ve Türk sosyal hayatında çok büyük ve özeldir. Bu nedenle de göç konusu en eski destanlarımızdan başlayarak, XX. yüzyıla ait millî folklorumuza kadar uzanan geniş bir yere sahiptir.

Göçün nedeni olan Müslüman Türklerle yapılan baskı ve eziyetler, yalnızca bir dönemle sınırlı kalmaz. Bulgaristan'dan Anadolu'ya yapılan zorunlu veya "gönüllü" göç, tarihimize 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden bu ya-

* G.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

na kısa aralıklarla hep sürer. Osmanlı-Rus Harbi sırasında çok sayıda Türk öldürülür, yarım milyon kadar²Türk de canlarını kurtarmak için yurtlarını, yuvalarını ve mallarını bırakarak göç yolunu tutar ve Doğu Rumeli, Rodop Dağları ile Anadolu'ya yerleşir. Bu dönemde Bulgaristan Türklerinin birinci büyük ve acılarıyla dolu göçü yaşanır. 31 Ocak 1878'de imzalanan Edirne Mütârekesine rağmen süren göç sırasında, muhacirlerden pek çoğu Rus ve Bulgar asker ve çeteleri tarafından öldürülür. Bazıları ise kötü şartlar, hastalık veya tehlike ve zorluklarla dolu bu uzun göç yolunda ölür. Üçüncü Bulgaristan'ın kurulduğu topraklarda kalan Türkler ise, ya ortaya çıkan yeni şartlar altında yaşamayı kabul eder, ya da Bulgar idarecilerine para yedirerek, bir şekilde Osmanlı topraklarına ulaşma yolunu bulur. Böylece Bulgaristan'dan Osmanlı Devletine yapılan göç, 1877-1878 yıllarında gerçekleşen göçe kadar yoğun olmasa da 1912 yılına dek sürer.

Bulgaristan Türkünün tarihinde ikinci büyük göç, Balkan Harbi (1912-1913) sırasında yaşanır. Balkan Harbi'nin başlaması ve Osmanlı Devleti'nin mağlûbiyetiyle sonuçlanması üzerine acı tablolar sergilenerek başlayan bu göç, Balkan facialarının en acıklı safhasını teşkil eder. Birinci Balkan Harbi sırasında yüz binlerce Türk ya geri çekilen Türk kuvvetleriyle, ya da aralarında oluşturdukları kabileler halinde işgal sırasında veya sonrasında Bulgarlar tarafından alınmış topraklardan kaçarak Anadolu'ya ulaşmaya çalışır. Bu savaş sırasında çok sayıda Türk köyü yakılır, halkı da katledilir. Katliamdan kurtulanlar ise göç eder. Bulgarlar, bunun yanı sıra işgal ettikleri topraklarda kalan aç, evsiz ve perişan haldeki Pomak Türklerini zorla Hıristiyanlaştırmaya başlar, camilerini tahrip eder veya minareleri yıktıktan sonra kiliseye dönüştürür. İkinci Balkan Har-

bi'ne kadar süren bu uygulamadan sonra da pek çok Pomak Türkü, dinini korumak amacıyla Anadolu'ya göç etmeyi seçer. Bu dönemde Türklerin yaşadığı bölgelerin ne duruma getirildiği göstermek için Pomak Türklerini Hıristiyanlaştırmak ve Bulgarlaştırmak üzere Babek köyüne giden bir rahibin 9 Mayıs 1913'te kilise yöneticilerine gönderdiği raporundan birkaç cümle vermek yeterli olacaktır.

“Babek Köyü çeteler tarafından ateşe verilmiştir. Yakılmadan önce 300-350 haneli ve 3 000 nüfuslu olan bu köyde, şimdi köyün kenarında bulunan ve çok basit olan 10 ev kalmıştır. Bunlarda geri dönmüş aileler yaşar.”³

1913'ten göçün yasaklandığı 1934'e kadar yılda yaklaşık 10-12 bin Türk⁴ Trakya bölgesine veya Anadolu'ya yerleşir. 1940-1944 arasında ise 15 bin kişi⁵ yurdunu terk eder. 1950-1951 göçü sırasında 155 bin⁶ kişi, 1968-1978 yılları arasında Türkiye ve Bulgaristan arasında parçalanmış aileleri birleştirmek amacıyla imzalanmış anlaşma gereği 130 bin kişi⁷ eski yurtlarını bırakmak zorunda kalır.

1877-1878 ve 1912-1913'te yapılan göçleri hiç aratmayan, Bulgaristan Türklerinin yaşadığı üçüncü büyük ve zorunlu göç, büyüklüğü ve yoğunluğuyla dünyayı şaşırttı. 1989'da başlayan ve hâlâ süren bu göçle Türkiye'ye gelenlerin sayısı 500 000-700 000 civarındadır⁸.

Bu korkunç göçlerin herhangi birini yaşayan kişilerin, ailelerin ve kabilelerin dramı farklıdır. Ancak yaşanan hadiselerin, yaşayan kişi tarafından kaleme alınmamasından dolayı göçler sırasında yaşanmış acı ve güçlükler bir iki nesilden sonra unutulur. Bu konuyla ilgili Türkler tarafından yazılan birkaç hatıra kitabının dışında halk tarafından yaratılan sözlü edebiyattan da yararlanılarak bu olaylar hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olabilir. Ancak,

yazılı edebiyatın yaygınlaşması, teknolojinin gelişmesi, medyanın günlük hayatımızın bir parçası haline gelmesiyle, sözlü halk edebiyatının temeli olan genç ve geçmişimizin bilincini oluşturan yaşlıların arasındaki bağ kopmuştur. Dolayısıyla başka gerçeklerle olduğu gibi trajik göç gerçeğiyle ilgili pek çok halk eseri, yaratıcı veya kaynak kişiyle beraber toprağın altına gömülmüştür.

Bu makalemizin konusu, bütün imkânsızlıklara rağmen günümüze kadar ulaşan, biri Kuzey Doğu Bulgaristan Türklerine, diğeri de çoğunlukta Güney Bulgaristan'da yaşayan ve içinde çok sayıda Türkçe sözcüklerin bulunduğu bir Bulgar lehçesini konuşan Pomak Türklerine aittir. Her biri, coğrafi açıdan birbirinden uzak yaşayan Türkler tarafından, farklı dillerde, farklı zamanlarda ve birbirinden çok bağımsız olarak yaratılmış olmasına rağmen, benzer duygu ve acı anlarını dile getirdiği için birbirine çok yakındır. Bulgaristan Türklerinin göçlerini içeren türküler, yaşanan olayları hem bir tarihçi kadar gerçekçi, hem de bir yazar kadar duygusal yansıtır.

22 mısradan oluşan Pomak Türklerinin⁹ türküsünde olduğu gibi 20 mısralık Türkçe olarak yaratılan türküde de göçün yapıldığı tarih verilmez. Ancak türküler içinde yer alan bilgilerden, göçün yaklaşık dönemini belirlemek mümkündür. Daha eski olduğunu düşündüğümüz birinci metinde, göçmenlerin eşyalarını götürmeleri ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Türklerle ait konakların yakılmamış şekilde bırakıldığı söylendiğine göre, göçün Rus askerlerinin İslimye'yi basmadan önce, ancak bir panik içinde, yani Osmanlı-Rus Harbi yıllarında gerçekleşmiş olması mümkün olabilir. Bu göçün, Doğu Rumeli ilimizin zorla ortadan kaldırılıp Bulgaristan'a ilhaki (6 Eylül 1885) döneminde veya hemen sonrasında yapılmış olması ihtimali

de çok güçlüdür, çünkü İslimye, bu tarihe kadar Doğu Rumeli sınırları içindeydi:

Турци маджире станоџа,

бяли коначи остояват,

бяли коначи остояват,

жълти алтъне сменяват.¹⁰

Türkler muhacir oldu,

Beyaz konaklarını bıraktı,

Beyaz konaklarını bıraktı,

Altın para bozdurdu.

Türküde konu edilen bu göçün, söz konusu dönemlere ait olduğu düşüncemizi destekleyen bir başka bilgi de mevcuttur. Bu bilgi, göçmenlerin, dağlık bir bölge olan İslimye'den Anadolu'ya, savaş sırasında veya savaş sonrasında ortaya çıkan karışık dönemlerde kullanılması çok tehlikeli olan geniş yollardan, at arabasıyla ve eşyayla değil, Tunca¹¹ nehrini takip ederek gizli ve dar, ancak daha güvenilir yollardan yayan gittikleri konusuyla ilgilidir. Bu da göçün rahat bir şekilde değil, savaşların ve karışıklıkların yarattığı panik içinde yapıldığıni gösterir:

Та са вървяли, що вървяли,

та са стигнали на Туджа,

та са стигнали на Тунджа,

на Тунджа ряка голяма,

та седнали да лочинат,

да лочинат, вода да лийнат.

Gittiler, bir süre gittiler,

Tunca nehrine,

Tunca nehrine,

Tunca büyük nehrine vardılar,

Dinlemek için biraz oturdular,

Dinlemek için, su içmek için.

Göçün Doğu Rumeli ilimizin zorla ortadan kaldırılıp Bulgaristan'a ilhaki (6 Eylül 1885) döneminde veya hemen sonrasında yapılmış olması ihtimalini destekleyen başka bir bilgi de Türklerin altın bozdurdukları ile ilgilidir. Bulgar para birimi olan Leva 1885'te ilk defa basılır. Belki de göçmenler, ellerinde bulunan ve daha önce geçerli olan altını Bulgar Levasıyla değiştirip, yol sırasında ihtiyaçlarını karşılayacaklardı. Aynı zamanda da altınlarını, yi-

yecek veya at gibi ihtiyaçları olan şeylerle değiştirmiş olmaları da muhtemeldir.

Турци маджире станова,
бяли конаци остояват,
бяли конаци остояват,
жълти алтъне сменяват.

Türkler muhacir oldu,
Beyaz konaklarını bıraktı,
Beyaz konaklarını bıraktı,
Altın para bozdurdu.

Bilindiği gibi eşyalarla göç edebilen Türklerin sayısı çok azdır. Aynı zamanda da götürülmesine izin verilen eşya türü ve miktarı çok sınırlıdır. Bunun yanı sıra gayri menkullerin değeri bu dönemlerde çok düşük olduğu için muhacirler, mal varlığından çoğunu yok pahasına satmak veya öylece bırakmak mecburiyetindedir. İkinci türküde yer alan tasvirde, daha iyi organize edilmiş bir göç olduğunu, Türklerin eşyalarını toplayıp götürmeye çalıştıklarını anlıyoruz:

Топладим eşyamı, denge bağladım,
Feryat edip zâri zâri ağladım,¹²

Bu göçün, korku içinde ve gizlice yapılmadığı, köydeki halkın göçmenleri yolcu etmeleri ile ilgili olarak tasvir edilen sahnenin anlaşılmasıdır:

Кирацилар¹³ bekler, dizgin elinde,
Cem olmuş komşular sağı solumda,

Metinden de anlaşılacağı gibi bu göç, hem panik içinde yapılan bir göç değildir, hem de eşyalarla beraber gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda ailelerin parçalanmasından da söz edildiği için aileden bazı fertlerin, evli olduklarından anne ve babalarıyla birlikte göç etmediklerini anlıyoruz. Akrabaların ayrılış nedenleri, ya hükümet tarafından pasaport verilmemesine, ya da göç etmek istememelerine bağlı olabilir. Tasvir edilen söz konusu göçün, 1950-1951 yıllarında gerçekleşmiş olması ihtimali büyüktür:

Annesi evlâdını bırakıp gider,
Evlâdı ardından kuş gibi öter,
Bu ayrılık, hasretlik ölümden beter.

İkinci Türkünün metni içinde, zamanla ilgili kesin olan herhangi bir bilgi bulunmasa da mevsimin yaz olduğu, yolculuğun Kurban Bayramına denk geldiği dile getirilir:

Бүлбүллер öter, yazın eyyamı,
Кılıçlı'da biz kıldık Bayramı.

Her iki türküden de göçün hangi bölgeden yapıldığı ile ilgili bilgi edinmek mümkün. Birinci türkü, göçmenlerin memleketi olan kasabanın adını vererek başlar:

Какво е чудом станало
яв тази Сливен касаб,,
яв тази Сливен касабъ,
яв тази града голяма:

Турци маджире станова,
İslimye kasabasında
İslimye kasabasında,
Bu büyük şehirde,
Şöyle bir olay başımıza geldi:
Türkler muhacir oldu,

Daha sonra türküde göçmenlerin takip ettikleri yolla ilgili bilgiye yer verilir. Tunca nehri ile ilgili vermiş olduğumuz bilgiden de anlaşıldığı gibi, Koca Balkan eteklerinde bulunan İslimye kasabasının yaklaşık 30 km güneyinden geçen Tunca nehri, Edirne'de Meriç nehriyle birleşiyor. Bu nedenle o bölgeden göç eden Türkler, tıpkı Güney Batı Türklerinin Karasu (Mesta) nehrini takip ettiği gibi Tunca'yı takip ederek Osmanlı Devleti'ne sığınmıyordu:

Та са вървяли, що вървяли,
та са стигнали на Тунджа,
та са стигнали на Тунджа,
на Тунджа, ряка голяма.

Gittiler, bir süre gittiler,
Tunca nehrine,
Tunca nehrine,
Büyük Tunca nehrine vardılar,
İkinci türküde ise göçmenlerin hangi

köyden oldukları anlatılmasa da daha sonra, yani yol sırasında geçtikleri iki yerleşim yerinin adı verilir:

Beş Tepe'ye¹⁴ vardık kurduk engâme,

15

Bülbüller öter yazın eyyamı,

Kılıçlı'da¹⁶ biz kıldık Bayramı,

Bunun yanı sıra metinde göçmenlerin, kendilerine ait at arabalarıyla değil, parayla eşya taşıyan ve "kiracı" olarak adlandırılan nakliyeciler tarafından götürüldüğü ile ilgili bilgi mevcuttur. Büyük ihtimalle bu nakliyeciler, eşyaları herhangi bir tren garına kadar, çünkü söz konusu göç demiryoluyla yapılmıştır.

Kiracılar bekler, dizgin elinde,

Bırakılan vatan ve yuva için duyulan acı, terk edilen memlekete olan özlem her iki türküde de çok etkileyici sözlerle dile getirilir. Pomak Türklerine ait türküde bu acı ve özlem, göçmenlerin İslimye'den uzaklaşıp Tunca nehrine vardıkları zaman çok kısa ifadelerle kadınlar tarafından anlatılır. Belki de bu durum, Türklerin kasabayı tehlikeler içinde terk ederken canlarını kurtarmaktan başka bir şey düşünmeye vakitleri olmadığını, ancak kasabadan uzaklaşıp, büyük tehlikeyi atlattıktan sonra oturup özlemlerini dile getirebilecek zamanı bulabildikleri de kanıtlar. Bu nedenle de göçmenler söz konusu duygularını, diğer türkü ile kıyasla çok daha kısa, mantıklı ve duygusalığa, göz yaşlarına yer vermeden açıklar. Türküde, tüm acı ve özlem, bırakmak zorunda kaldıkları ve hiçbir zaman göremeyecekleri "beyaz konaklar" ve "dar sokaklar" aracılığıyla ifade edilerek, o güzelim eski Türk kasabalarının mimari görüntüsü canlandırılır:

Адна ми вели гојвори:

Деј гиди Сливен касабo,

деј гиди Сливен асабо,

мили ми бјали конаци.

Друга ми вели гојвори:

Деј гиди Сливен касабo,

деј гиди Сливен касабo,

мили ми тјасни сокаци.

Kadınlardan biri dedi ki;

Ey gidi İslimye kasaba,

Ey gidi İslimye kasaba,

Canım beyaz konaklar.

Başka bir kadın dedi ki;

Ey gidi İslimye kasaba,

Ey gidi İslimye kasaba,

Canım dar sokaklar.

Kuzeydoğu Türklerine ait diğer türküde ise, vatana olan özlem her üç satırdan sonra üç defa aynı şekilde tekrarlanan iki satırlık nakaratla ve büyük ihtimalle bir erkek anlatıcı tarafından dile getirilir. Burada anlatıcı, kişileştirmeye başvurarak, yalnızca Türklerin değil, buldukları coğrafyanın, bıraktıkları yuvaların da ayrıltan dolayı acı duyduklarını belirtir:

Dağlar, taşlar, bize vatan ağladı,

Bütün bize boş kalan evler ağladı.

Bu nakarat, yalnızca son üç mısradan sonra farklılık göstererek, türküye yeni bir özellik kazandırır:

Kesmedik kurban, kurban ağladı,

Bütün bize boş kalan evler ağladı.

Göçmenlerin yurtlarından ayrıldıkları zaman hissettikleri acılar, döktükleri gözyaşları ikinci türküde ayrıntılı ve duygusal bir anlatımla dile getirilir:

Topladım eşyamı, denge bağladım,

Feryat edip zâri zâri ağladım,

Bu ayrılık, hasretlik ciğerimi dağıldı.

Ayrıltan hasretlik duyacaklarını bile bile göç yolunu tutmak zorunda kalan Türkler, acılarının en büyüğünün yakınlardan ayrılmak olduğunu söyleyerek, göçün bu acı dolu ve trajik yanını büyük bir içtenlikle paylaşır. Anlatıcı, belki de bunun sonsuza dek bir ayrılık olduğunu bildiği için "ölümden" de "beter" olarak değerlendirir:

Annesi evlâdını bırakıp gider,
Evlâdı ardından kuş gibi öter,
Bu ayrılık, hasretlik ölümden beter.
Bu türküde yer alan bir benzetme dik-
kat çekicidir. Bulgaristan Türkü, göçünü
Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye
göç etmesine benzeterek, buldukları kö-
yün mezarlık sokağını "hicret yolu" olarak
adlandırır:

Kiracılar bekler, dizgin elinde,
Cem olmuş komşular sağ solumda,
Mezarlık sokağı, hicret yolunda.

Vermiş olduğumuz alıntılardan da gö-
rüldüğü gibi Bulgaristan Türklerinin bu
iki türküsünde, göçlerinin sorumlusu olan
Rus veya Bulgar silâhli kuvvetleri ya da
yetkililerine karşı söylenmiş hiçbir kötü
söz yoktur. Anlatıcı, nefret ve kızgınlıkla
dolu bir üslûp yerine, yumuşak, özlem ve
acı dolu bir üslûbu tercih ederek ve öfke
duygularına hakim olarak dolaylı bir şekil-
de Türklerin yaşadığı trajediyi anlatır.
Böylece sorumlulara, hem göç yolunu tut-
mak zorunda kalan Türklerin onlardan ne
kadar farklı, hem de memleketlerinden ay-
rıldıkları için ne kadar üzgün olduklarını
aktarma olanağını bulur.

İnsanlık tarihindeki en büyük trajedi-
lerden biri olan zorunlu göçü çok kısa bir
şekilde dile getiren bu iki halk eserinin, söz
konusu trajediyi yüzlerce sayfadan oluşan
bir eserden bile daha derin ve etkileyici bir
biçimde yansıtabilmesinin sırrı, halk şairi-
nin göçmen psikolojisinin en hassas nokta-
larına kadar ulaşabilmesinde gizlidir.

TÜRKÜLERİN TAM METNİ

1. Türkü:

акво е чудом станало
яв тази Сливен касаб,,
яв тази Сливен касабъ,
яв тази града голяма:

Турци маджуре станова,
бяли конаци оствяват,
бяли конаци оствяват,
жълти алтъне сменяват.
Та са вървяли, що вървяли,
та са стигнали на Туджа,
та са стигнали на Тунджа,
на Тунджа ряка голяма.
Та седнали да лочинат,
да лочинат, вода да лийнат.
Адна ми вели гойвори:
Дей гиди Сливен касабо,
дей гиди Сливен асабо,
мили ми бяли конаци.
Друга ми вели гойвори:
Дей гиди Сливен касабо,
дей гиди Сливен касабо,
мили ми тясни сокаци.

İslimye kasabasında
İslimye kasabasında,
Bu büyük şehirde,
Şöyle bir olay başımıza geldi:
Türkler muhacir oldu,
Beyaz konaklarını bıraktı,
Beyaz konaklarını bıraktı,
Altın para bozdurdu.
Gittiler, bir süre gittiler,
Tunca nehrine,
Tunca nehrine,
Büyük Tunca nehrine vardılar,
Dinlemek için biraz oturdular,
Dinlemek için, su içmek için.
Kadınlardan biri dedi ki;
Ey gidi İslimye kasaba,
Ey gidi İslimye kasaba,
Canım beyaz konaklar.
Başka bir kadın dedi ki;
Ey gidi İslimye kasaba,
Ey gidi İslimye kasaba,
Canım dar sokaklar.

2. Türkü:

Topladım eşyımı denge bağladım,
Feryat edip zâri zârı ağladım,
Bu ayrılık, hasretlik ciğerimi dağıldı
Dağlar, taşlar, bize vatan ağladı,
Bütün bize boş kalan evler ağladı.

Kiracılar bekler dizgin elinde
Cem olmuş komşular sağı solumda,
Mezarlık sokağı hicret yolunda.
Dağlar, taşlar, bize vatan ağladı,
Bütün bize boş kalan evler ağladı.

Annesi evlâdını bırakıp gider,
Evlâdı ardından kuş gibi öter,
Bu ayrılık, hasretlik ölümden beter.
Dağlar, taşlar, bize vatan ağladı,
Bütün bize boş kalan evler ağladı.

Beş Tepe'ye vardık kurduk engâme,
Bülbüller öter yazın eyyamı,
Kılıçlı'da biz kıldık Bayramı,
Kesmedik kurban, kurban ağladı,
Bütün bize boş kalan evler ağladı.

NOTLAR

¹ Bkz.: Acaroğlu, M. Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 89, Halk Edebiyatı Dizisi: 12, Sevinç Matbaası, Ankara, 1988, s. 5.

² Halaçoğlu, A., *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK, Ankara, 1995, s. 5.

³ Georgiyev, V. - Trifonov, St., *Pokristvaneto na bulgarite mohamedani 1912-1913, Dokumenti*, Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya, 1995, s. 289.

⁴ Jelyazkova, A., "Sotsialna i kulturna adaptatsiya na bulgarskite izselnitsi v Turtsiya", *Mejdu adaptatsiyata i nostalgiyata*, IMIR, Sofya, 1998, s. 11.

⁵ A.g.e., s. 11.

⁶ A.g.e., s. 12.

⁷ A.g.e., s. 13.

⁸ Georgieva, Ts., "Preselniçeskata motivatsiya na bulgarskite turtsi", *Mejdu adaptatsiyata i nostalgiyata*, IMIR, Sofya, 1998, s. 45.

⁹ Daha eski bir tarihe ait olduğunu düşündüğümüz için Pomak Türklerinin türküsünü "birinci" ve Kuzey Bulgaristan Türklerine ait türküyü de "ikinci" olarak adlandıracağız.

¹⁰ Kaynak kişi: Güney Batı Bulgaristan'ın Nevrokop kasabasının (Gotse Delçev) 15 km kuzeyinde bulunan Kornitsa köyü'nde 1934'de doğan, burada bulunan Anife Asanova Keleşova (Türkiye'de Hanife Zafer), 1989'da Türkiye'ye göçeder. Şu anda Ankara'da oturmaktadır. Adres: Yıldızevler Mah. Göçmen Konutları 20/19, Pursaklar/ANKARA. (Derleme tarihi: 11 Ocak, 2000. Derleyen Zeynep Zafer.)

¹¹ Tunca (Tonus), Balkan yarımadasında ırmağın (yalnız Bulgaristan'daki uzunluğu 416 km). Meriç ırmağın sol koludur. Yumruk-çal tepesinden çıkıp Kalu-fer kentinden geçer, Gül vadisini sular, İslimye ovasına geçer, Yan-bolu kenti yakınında başlıca kolu olan Azmak-dere'nin sularını da alır, güneşe sapar, Kızıl-ağaç (Elhovo) kenti kıyısından geçtikten sonra Türk topraklarına girer, Edirne yakınlarında Meriç ırmağına karışır. Acaroğlu, M. Türker, a.g.e. s. 355.

¹² Kaynak kişi: Hezar-grad'a (Razgrad) bağlı Mumcular (Sveštari) köyünde 1930'da doğan, burada evlenen Anife Nuriyeva Davudova (Türkiye'de Hanife Turan), 1991'de Türkiye'ye göç eder. Şu anda Ankara'da oturmaktadır. Adres: Yıldızevler Mah. Göçmen Konutları, 13/12. Pursaklar/ANKARA. (Derleme tarihi: 25 Şubat 2000. Derleyen Zeynep Zafer.)

¹³ Rumeli'de kervancılar ve nakliyeciler "kiracı" olarak adlandırılmaktadır.

¹⁴ Beş-Tepe (Pet-mogili), Şumnu ilinin Yeni-Pazar ilçesinde köy; n. 1. 856 (1934). O yıl adı Bulgarlaştırıldı. Deli-orman'da, Yeni-Pazar kentinin kuzey-doğusunda bulunur. Acaroğlu, M. Türker, a.g.e., s. 94.

¹⁵ Bu sözcük, kaynak kişi tarafından "enkâme" olarak lefâfuz edilir.

¹⁶ Kuzey Doğu Bulgaristan'da Kılıç, Kılıççı, Kılıçlar köyleri vardır. Bkz. Acaroğlu, M. Türker, a.g.e., s. 240. Kılıçlı köyü Filibe ilinde vardır. Bkz. Acaroğlu, M. Türker, a.g.e., s. 241.